

Tegelasvõrgustikud kahes raamatus Reinuvader Rebasest¹

Risto Järv

Teesid: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Reinuvader Rebane“ (1850) oli loomaaeposežanri esimeks tutvustuseks eesti keeles. Ernst Peterson-Särgava kogumik „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest“ (1911) on sarnaste rebasejuttude valimik lastele. Mõlemas teoses on ühisosa eesti folkloorsete loomamuinasjuttudega. Võrgustikuanalüüsi kasutades analüüsitakse kahe raamatu tegelaskonda. Neis teostes tegelastena esitatud loomade kogum ja nendevaheliste suhete võrgustik katab enamiku eesti loomamuinasjuttude põhitegelastest. Mõlemas teoses on täheldatav vaenuliku võrgustiku domineerimine sõbraliku võrgustiku üle. Tsensuurist ja enesetsensuurist tulenevad muutused raamatutes ei ole tegelasvõrgustikesse olulisi muutusi toonud.

DOI: 10.7592/methis.v21i26.16915

Võtmesõnad: võrgustikuanalüüs, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Ernst Peterson-Särgava, rebaseeepos, euroopa muinasjutt, isikunimi

„Rebase kohta tarvitati ikka reinuvaderi nimetust, et rebane sõber oleks ning kahju äi teeks. Vader on üldse sõbramehe nimetus.“²

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi vanas kirjaviisis „Reinowadder Rebbane“ alustas ilmumist Heinrich Laakmanni kirjastuse 1848. aasta „Ma-rahwa Kassulisses Kalendris“ ning jätkus järgmise aasta kalendris kuni neljanda osani. Omaette trükisena ilmus Kreutzwaldi rebaseramat 1850. aastal 12 peatükis. Kreutzwaldi raamat on vaba ümbertöötlus Johann Wolfgang von Goethe värss-eeposest „Reineke Fuchs“ (1794, allpool viidatud 1832. a ilmunud teose lehekülgedele), paaris esimeses peatükis on kasutatud ka Aleksander Friedrich Franz Hoffmanni rahvaraamatut „Geschichte von Reineke dem Fuchs“ (vt lähemat analüüsi nende allikate vaheldumisest tõlkija-ümbertöötaja laual Gerda Laugastelt [1959, 81–84]). Nii tehes toetus Kreutzwald pikale rebaseromaani-traditsioonile, eri rahvaste folkloorsetele-kirjanduslikele rebaseromaanidele (Laugaste [74–79] annab lühiülevaate ka sellest rah-

1 Uurimuse valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium (EKKD65), Eesti Kirjandusmuuseum (baasrahastusprojekt EKM 8-2/20/2) ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

2 EKM ERA, RKM II 2, 504/5 [84] < Kihelkonna khk, Lümända v, Kipi k – Laine Tarkin < Olev Talur [1947]. Ilmunud: Hiimäe 2019, 207.

vusvahelisest traditsioonist ning selle eri harudest). Ka Goethe töötles omakorda varasemat allikat, nimelt Christoph Gottschedi 1752. a proosaväljaannet (Haljaspõld 1932, 485; Düwel 2004, 495). Kui „Reinuvader Rebane“ oli algselt mõeldud täiskasvanud lugejale, siis rohkem kui pool sajandit hiljem ilmunud kirjanik Ernst Peterson-Särgava kogumik „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest“ oli selgelt määratud laste lugemislauale.

Käsiteldavatest rebaseraamatutest esimene meenutab ülesehituselt rohkem rebase-eepest, teine on hajusamalt seotud loomamuinasjuttude kogum. Mõlemad toovad triksterliku peategelasega rebaseromaani lood eestlase lugemislauale, teoste keskendus on pisut erinev. Kreutzwaldi raamat annab klassikalise rebaseromaani sarnaselt ülevaate kuninga (lõvi) kohtu ette kutsutud Reinuvader Rebase pahategudest, kes pärast oma teist oskuslikku kaitsekõnet aga lõplikult õigeks mõistetakse ja riigi valitsejaks ülendatakse. Peterson-Särgava alustab sündmuste kirjeldust metsaäärses talus elavast eidest-taadist ja nende lapsest, pisikesest Pillekesest, seejärel kirjeldatakse metsarahva omavahelisi vastasseise ning kemplemisi eide-taadiga, raamat lõppeb rebase surmaga.

Erinevale ülesehitusele vaatamata on nii Kreutzwaldi kui Peterson-Särgava raamatu põhisisu paljus sarnane, sisaldades ennekõike rebase kelmusi kirjeldavaid lugusid, mis on tuntud eri rahvaste, nii ka eesti rahvapärimuses. Rebane on „päris meie oma loom, kui kirjanduslikult väljenduda,“ on sõnastanud Marju Kõivupuu (2017, 77) ülevaates eesti loomadest folklooris. Mall Hiimäe viitab kogumikus „Väike loomaraamat rahvapärimusest“, et rebane koos hundi ja karuga kuulub meie „rahvapärimuse loomtegelaste etteotsa“ (Hiimäe 2019, 7). Mõlemad pärimusest ajendatud teosed on ka pärimust taasmõjutanud, nagu näeme kirjapanekutest Eesti Rahvaluule Arhiivis. Noarootsi kihelkonnast on üles kirjutatud tekst,³ mis meenutab tekste folkloristlikust jututüübist „Inetud lapsed“ (ATU 48*).⁴ Ka Peterson-Särgava rebaselood on rahva muinasjutuüleskirjutustesse tagasi peegeldunud, kohati isegi nii sõnasõnaliselt, et võib arvata mahakirjutamist, nagu leiame näiteks ühest Keila kihelkonnast tehtud kirjapanekust.⁵

3 EKM ERA, E 60143 [20] < Noarootsi khk – Paul Ariste < Joosep Simonson (1927). Ilmunud Kippar 1997, nr 44. Muidugi on muinasjutud traditsiooni vastastikku mõjutanud, ka Jacob Grimm oli rebaselood tõlkinud Rosenplänteri vihikust oma uurimuses „Reinhart Fuchs“, avaldades kuus eesti rebasejuttu (Grimm 1834). August Annist (1966, 375) kirjeldab samuti, kuidas Kreutzwaldi „Ennemuistsed jutud“ on uuesti „läinud rahva suusõnalisse repertuaari ja sealt ehtsa rahvajutuna uuesti üles kirjutatud“, kuid seda ilma trükisõna vahendusega.

4 Muinasjututüüpide märkimiseks kasutan siin ja edaspidi rahvusvahelist rahvajuttude Aarne-Thompsoni-Utheri tüübiloendit (ATU).

5 EKM ERA, E 72861 < Keila khk ja v, Nahkjala k – J. Wiroja (1926). Ilmunud EMJ II 2020, nr 198.

Autorite eneste määratluse järgi sisaldavad mõlemad vaadeldavad raamatud muinasjutte – ehk toonase keelepruugi järgi „ennemuistseid jutte“. Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ loo alapealkiri on „Üks ennemuistne jutt“ ning Peterson-Särgava teoses sisaldub see mõiste põhipealkirjas endas: „Ennemuistsete jutud Reinuvader Rebasest“. Rebasemuinasjutud on muinasjutte koondava rahvusvahelise rahvajuttude tüübikataloogi ATU algusosas ning esimene jututüüp ongi „Rebase kalavargus“ (ATU 1, „The Theft of Fish“). Näeme, et rahvapärilises populaarne tegelane on leidnud oma tee ka kirjanduslikesse väljaannetesse.

Kreutzwaldi ei viita Goethele ei kalendris ilmunud järjeloos ega tervikteoses, ajastule sümptomaatiliselt ei viidata seal tegelikult isegi autorile. Ka Peterson-Särgava puhul pole lasteraamatu allikad avatud, küll on ta möönnud oma suulises vestluses Bernard Söödile, et on teost kirjutades lisaks rahvapärasele ainesele kasutanud saksa ja vene muinasjutuväljaandeid:

Pange tähele, et pole öeldud: eesti ennemuistsete jutud. Paljud jutud olid võetud küll otse rahvasuust. Kuid ma kasutasin ka vene muinasjutte Afanasjevi teosest „Русские народные сказки“. Mina ei arvanud ja ei arva ka nüüd, et rahvajuttu ei või ümber töötada. Iga jutustaja rahva hulgast annab ikka omalt poolt midagi uut juurde. Nii tegin ka mina. Kunstnik Hirsch tegi pildid juurde. Kasutasin ka saksakeelseid teoseid „Aus Grahl und Jurte“, Jakob Grimmi jutte. (Sööt 1968, 241)

Endel Nirk (1953, 94) märgib, et eesti rahvaluulest on Kreutzwald „otseselt oma teosesse sisse võtnud terve rea motiive ja sündmusi (kalavargus talumehelt; rebane õpetab hunti kalu püüdma ja kella lööma; rebane ja hunt küsivad märalt varsa hinda jne.)“ – nii kalavargus ja hundi kalapüük kui varsa hinna teadasaamine esinevad ka Peterson-Särgaval (vastavalt jututüübid ATU 1, ATU 2, ATU 47B. Kreutzwald on rebase raamatutesse põiminud mitmesse ka Kalevipoja-ainest. Nirk järeldab lisatud eesti rahvajuttude, Kalevipoja-ainese ning vanasõnade ja kõnekäändude tõttu, et „...Reinuvader Rebasest“ võib just seepärast „täie õigusega pidada Kreutzwaldi teoseks“ (samas).⁶

Kreutzwaldi raamatu väljaandmisel oli mõningaid probleeme tsensuuriga, tsensor Samson on teinud vähemalt kolm suurt kärbet, „mis halvustavalt riivasid vaimulikke või ilmlikke ülemaid“ (Laugaste 1959, 71), hilisemates trükkides on tehtud täiendavaid kärpeid. Tsensuuriga, täpsemalt enesetsensuuriga on olnud probleeme ka Peterson-Särgava väljaande puhul. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leiduvas käsikirjas (EKLA, f 276, m 1:1) peegelduvad autori tehtud oluli-

6 Ent Kreutzwaldi raamatus esineb rebase kalavargus, mida kirjeldatakse juba Goethe teoses (XI ptk). Ka pärineb vähemalt mõni vanasõna samuti Goethelt, vt alaviide 22.

sed muutused, mis olid aluseks väljaande kolmandale ning ühtlasi esimesele nõukogude ajal ilmunud trükile (1955), nendest nõukogudeaegse tsensuuri tingitud muudatustest on uusimas väljaandes loobutud (Järv 2019, 121).

Järgnevalt analüüsin nende kahe raamatu tegelasvõrgustikku (ingl k *character network*, kasutatud on ka terminit *suhtlusvõrgustik* (Mets ja Praakli 2007)) visuaalse representatsiooni abil. Tegelasvõrgustik ehk tegelaste seostest visuaalselt nähtava pildi loomine võibki olla üldine vahend raamatutegelastest esmase üldpildi saamiseks (vrd Moretti 2011). Loomamuinasjutud ning loomamuinasjuttude süžeid sisaldavad kirjandusteosed võiks eelduspäraselt olla tegelaspaaride suhtluse analüüsiks hea aines, need on enamasti lühikesed, üheepisoodilised, samuti rohkete dialoogidega, väikese tegelaste arvuga ja sageli vastanduvate tegelastega (vrd EMj 1967, 469–470; EMj II 2020, 27). Selles suhtes on kirjanduse ja pärimuse piiril paiknev raamat uurijale huvitavaks väljakutseks. Muinasjutud sobivad oma lihtsa struktuuri ja stereotüüpsete tegelastega ilmselt paremini analüüsiks kui näiteks romaan või mingi muu teos, kus arvukate tegelaste rollide määramisega võib olla probleeme. Nii on äärmuslike näidetena just võrgustikuanalüüsis vastandatud Sherlock Holmesi tegelasroket võrgustikku ning „Hansu ja Grete“ muinasjutu lihtsaid struktuure (Fernandez ja Ulmer 2015, 3).

Siinses artiklis kasutan tegelaste omavaheliste seoste andmestiku põhjal visuaaliseeritud võrgustikku kahe raamatu tegelaste struktuuri iseloomustamiseks ja võrdlemiseks, süvenemata eraldi kuvatud võrgustike parameetritesse (vrd nt Agarwal 2012, 1204 jj) ning kõrvutatavalt autoriteksti lähilugemisse.

Artiklis püüan vastust saada järgmistele oletustele:

1. Kreutzwaldi ja Peterson-Särgava rebaseraamatutes esinev loomade kogum ning nendevaheline suhetevõrgustik katab enamiku eesti loomamuinasjuttude põhitegelastest.
2. Mõlema raamatu peategelane on Reinuvader Rebane, kuid olulisel kohal suhtluse arvult on lisaks peategelasele veel esimesena mainitud tegelane, kelle ümber osa tegevusest koondub – Kreutzwaldil lövi, Peterson-Särgaval pisike Pilleke.
3. Enamik rebaseraamatute loomtegelaste suhtlustest on negatiivsed. See tähendab, et tavaliselt üks tegelane ilmutab teise suhtes mingisugust agressiooni, sõbralikke suhteid esineb ainult vähestel puhkudel.
4. Mõlema väljaande tsensuurimuutused ei vasta autorite algsele kirjanduslikule tahtele ning osa tekstist on trükitud raamatutes kärbitud. Nii võivad tsensuur ja enesetsensuur olla avaldanud mõningast mõju tegelaskujude koguarvu vähenemisele.

Alustekstid ja meetod

Võrdluse alustekstidena kasutan Kreutzwaldi raamatust „Reinuvader Rebane“ autori 150. sünniaastapäevaks ilmunud akadeemilist väljaannet „Teoste“ II osas kirjastuselt Eesti Raamat (edaspidi lühend KRR⁷). Laiale üldsusele on rohkem tuntud teose rahvaväljaanne (Kreutzwald 1953b), mille tiitlipöördel on märges „Väljaanne noortele“. Sellele väljaandele toetuvad ka hilisemad trükid, mis sellest raamatust ilmunud on, kuni viimase trükini (2002). Peterson-Särgava Reinuvaderi-raamatust kasutasin Eesti Kirjandusmuuseumi avaldatud kogumikku (edaspidi lühend PSE). Peatükke on KRRis 12 (nagu Goethel), PSEs aga 20, seevastu sõnu sisaldab KRR enam kui poole rohkem PSEst. Kirjaviis on mõlemas kasutatud väljaandes esmatrükiga võrreldes tehtud tänapäevasemaks.

Tegelasvõrgustike loomise aluseks olid andmed tegelaste suhtlustest – tegelastevaheliste kontaktidena võtsin arvesse ühe episoodi piires kahe tegelase vahelist suhtlust, mis vähemalt ühe tegelase jaoks on teadvustatud (Agarwal jt 2013, 1203). Selleks tuli esmalt tegelaskujude esinemine märgendada. Leidsin samades lõikudes esinevad loomade paarid, lugedes samade tegelaste suhtlused järjestikustes lõikudes ühe kontaktina. Samuti märkisin iga ka suhtluse modaalsuse (positiivne või negatiivne), mida kasutan allpool (vt „Sõbralik ja vaenulik seosevõrgustik“). Modaal- suse märkimise puhul oli veel üks erisus – kui muidu käsitlesin sama peatüki samade tegelaste vahel toimuvat suhtlust ühe kontaktina, siis kui samas tegevuskohas järgmises lõigus ilmnes samade tegelaste vahel teistsuguse modaalsusega suhtlusakt, tegin eraldi suhtluskirjed. See kõik on muidugi tinglik ja subjektiivne, teame ju hästi, et nagu päriselus, saavad ka raamatu „rebased“ musta valgeks rääkida kasvõi mõne lausega.

Tegelased on teoses mainitud kas nimede või loomanimetustega. Viimased ei ole kummaski raamatus märgitud suurtähega; seepärast ei olnud nende otsimine lauslihtne, ainsaks erandiks on Reinuvader Rebane, kes esineb Kreutzwaldil enamikel puhkudel (üle 300) „Reinuvaderina“, ligi kümme korda vähem lihtsalt „rebasena“ ja viiel korral „Reinuvader Rebasena“. Seevastu Peterson-Särgava tekstis esineb enamasti „Reinuvader“, ühel korral lihtsalt „Rein“, siis „Reinuvader Rebane“ esineb täiskujul vaid raamatu peakirjas, mille puhul suur- ja väiketähe kasutus pole üheselt mõistetav.⁸

7 Viitamisel on esitatud pärast vastavat lühendit KRR/PSE peatüki number rooma numbritega ning koma järel leheküljenumber aluseks olnud teoses.

8 Reinuvader Rebase tõlkenimes (*Reineke Fuchs*) on Kreutzwaldi poolt ilmselt saksa keele eeskujul suurtähe kasutamine loonud eesti traditsioonis paraja segaduse. 1911. a ilmunud Peterson-Särgava väljaande esikaanel on *rebane* suure tähega, aga tiitellehel väikese tähega. Lastekirjanduse koguteostes on PSE pealkirjas kasutatud

Märgendasin tegelassuhtlused teksti lugedes ega toetunud ainult automaatanalüüsile, mis võimaldaks saada kiiret ülevaadet suurtest andmehulkadest. Suhtlusaktide leidmiseks ei piisanud ainult loomanimetuste leidmisest, ühe ja sama looma kohta kasutavad mõlemad autorid nii liiginimetust kui pärisnime või välimusest ajendatud nimesid.⁹ Pärast sünonüümi esmakordset tuvastamist oli edaspidi võimalik leida tegelaste esinemus teoses ka otsinguga (eriti Kreutzwald kasutab nii nimesid kui sünonüüme: hunt = *laane lambuline* ja *laane isand*, *Kriimsilm*; karu = *vana Mesikäpp*, ka *mesikäpp-karu*; jänes = *Argpüks*; määr (mäger) = *Irmhabe*; oinas = *Kohekell*), samuti välimusel põhinevaid nimesid („eesel, priinimega Pikk-kõrv“).¹⁰ Nii ei saanud ma kasutada lihtsaid otsinguid, mida olen kasutanud varem, näiteks muinasjuttudes esinevate pärisnimede esmaotsinguks nn „Suure rehaga“ tekstisiseseid nimesid välja riisudes (vrd Järv 2005a, 447–448).

Palju nimesid võttis Kreutzwald üle Goethelt. Esmalt muidugi Reinuvader Rebane, Goethel Reineke Fuchs. Nimed võivad olla nii pärisnimed – kassi nimi Hints (Goethel „Hinze, der Kater“), rebase naine Ermeliina (Goethel „Frau Ermelyn“) ja poeg „Rossel, väike võrukael“ (Goethel „Rossel, das Schelmchen“), pärdik Martin (Goethel „Martin, der Affe“)¹¹ jne, samuti ka välimuse põhjal loodud nimed – määr (mäger) Irmhabe (Goethel „Grimbart, der Dachs“). Kui nimemarker võib pärimustekstides olla oluline indikaator selle kohta, kas tekst võib pärineda mingist eelnevast trükiallikast (vrd Järv 2003, 102), siis siin on Kreutzwald toiminud mõlematpidi – nii nimesid samaks jättes kui asendades pärisnimesid välimusel põhinevate nimedega (nt on pärisnimedega Goethel varustatud ka hunt („Isegrim, der Wolf“), karu („Braun, der Bär“) või vähem olulistest tegelastest eesel („der Esel Boldewyn“).

nii väiketähega (Vinkel 1969, 276) kui suurtähega nimekuju (Palm 2018, 28). 2019. aastal ilmunud teoses on nimi suurtähega „Ennemuistsete jutud Reinuvaderist Rebasest“.

9 Kuna loomad on raamatute peategelased, on nendel ka palju eri tegelasnimesid; seevastu näiteks „Eesti rahva ennemuistsetes juttudes“ on nimi vaid kokku neljal loomal – kirjeldav nimi kolmel koeral jutus „Õnne-rublatükk“ vastavalt igaühe vastutusülesandele (Jookse-too-süüa, Murra-maha ja Lõhurauad) ning jutus „Vaeselapse käsikivi“ liiginimetusest ajendatud nimi Krants (Ernits 2018, 24).

10 Muuhulgas aitas tegelaste mainimisi leida ka see, et Kreutzwald on paljud (aga mitte kõik) nimed esmamainimisel esitanud sõrendatult – see viis kordab Goethe värss-eepose tava. 1953. a noorteväljaandes on sõrendustest loobutud.

11 Koduloohuviga süvalugeja, bioloog Mati Laane (2013) kommenteerib väidet, et selle tegelasena on kujutatud Martin Körberit: „Ainsa tegelasena nimetab ta teda kohe otse eesnimega pärdik Martiniks ja laseb tal muu kontekstiga seostumatult öelda: „Ma lähen praegu Kuressaarde“, kuhu Martin Körber ka tööpoolest läks.“ Omaette teema ongi isiku- ja kohanimereaalide mõningane sihipärasus teoses, nii viitab KRRs väljendatud rebase plaan minna Kuusallu, ilmselt minekut Georg Ahrensi juurde (vt Laugaste 1959, 92).

Kasutasin märgendamisel ja hilisemal skeemide loomisel vanemate ja murdekeelsete nimetuste asemel tänapäevaseid nimetusi, nii näiteks KRRis kasutatakse sõna *lõukoer*, lõvi vanapärast nimetust, minu skeemil on see *lõvi*. Kreutzwaldil esinevad ka vormid nagu *määr* (mäger), *paskatraat* (vaenukägu). Kuna KRRis esineb lisaks jänesele tegelasena ka *kodujänes*, on kasutatud ka märgendamisel (Kreutzwaldi ajal veel loomata) sõna *küülik*.

Analüüsiv aines polnud väga mahukas, seetõttu olu käsitsi märgendamine võimalik, suurema korpuse puhul oleks see muidugi sootuks raskelaadne ülesanne. Vaadates võrdluseks filmide käsikirjadest automaatselt tuvastatud tegelasvõrgustikke repositooriumis (Kaminsky jt 2018), näiteks Roald Dahli raamatul põhineva Wes Andersoni filmi „Fantastiline härra Reinuvader“ („Fantastic Mr. Fox“ (2009)) võrgustikku, näeme, et automaattuvastusel on muidugi oma vigu, nii on tegelasteks märgitud lisaks päris tegelastele ka sõnad nagu „Now“, „Times“, „Ok“ ja „Of“ , mis kõik saavad loogilise tekkeseletuse, kui vaadata filmi stsenaariumi andmebaasis).¹²

Siinses analüüsis ei olnud minu jaoks oluline ega vajalik püüda üksnes kauglugemise teel jõuda tegelassuhtluste täielikult automaatse tuvastamiseni ja sellega teoste mõistmiseni, vaid kasutada (siiski uurijale hoomatava mahuga) teostest leitud suhtluste andmestiku põhjal visualiseeritud tegelasvõrgustikke neist täiendava (üle) vaate saamiseks.

Kõiki loomade tegelassuhtlusi ma ei märgendanud. Üheks kõige olulisemaks väljajätteks olid juhtumid, kus sündmusi kirjeldatakse raamatuajast kauges minevikus toimununa ehk n-ö ajal veel enne rebaseraamatute (ennemuistset) aega. Näiteks KRRis Reinuvader Rebase jutt:

„Minu kadunud isa“ – alustas ta juttu – „oli ükskord õnnekaupa salatee peal ennemuistse vägeva kuninga K a l e v i p o j a varanduse leidnud, aga ei saatnud see kogemata õnn temale kasu. Suure vara juures läks tema süda endasuguste vastu väga uhkeks, ta hakkas oma ligimesi põlgama ja suurema sugu rahva sõprust otsima. Seal saatis ta isase kassi Hintsu Pohlamaale Mesi-käpp-karule sõnumeid viima, palus karu Tallinna tulla ja lubas teda kuningaks tõsta. (KRR V, 121)

Selliste puhkudel pole tegemist raamatu tegevuse käigus, vaid fiktsionaliseeritud minevikus toimunud sündmusega, mis seega ei kajasta otseselt raamatu tegelaste suhtlusakte. Rebase fantaasialend, mis teda KRRi 10. peatükis kohtu ees olles päästab, maalib väga suurelisi pilte, milles kirjeldatud kõigi tegelaste kujutamise teeks pildi ilmaasjata tihedaks.

12 Tegelaste visualisatsioon on nähtav lehelt <https://moviegalaxies.com/movies/view/301/fantastic-mr-fox/>, stsenaarium baasis MSDB (<https://www.imsdb.com/scripts/Fantastic-Mr-Fox.html>).

R I S T O J Ä R V

Seevastu raamatutes lihtminevikus esitatud sündmused on arvesse võetud, kuna need on ka äsjaseid suhtlusakte kirjeldavad:

Hunt jutustas, kuidas ta päev otsa lauda taga varitses ja viimaks leidis paraja silmapilgu: kui perenaine laudaukse lahti jättis, tormas ta sisse ja jooksis põrsaga metsa, põrsas pistis karjuma, koerad jooksid järele – ja kuidas ta viimaks ometi jõudis eest ära joosta. (PSE X, 66)

Kuna märgendamisel on lähtunud ainult reaalsest kokkupuudest tegelaskuju vahel, on tulnud meetodile truuks jäädes paraku vaatlusest välja jätta terved narratiivid – osa narratiive on esitatud rebase jutuna, kus ta kirjeldab toimunut, seda ei ole arvesse võetud, nii näiteks jääb välja XI peatükist, kus rebane iseäranis luulendab, aga suisa kolme muinasjututüübi sisu; „Kalapüük sabaga“ (ATU 2), „Üks tuleb, teine läheb“ (ATU 32) ja „Inetud lapsed“ (ATU 48*).

Välja jätsin ka loomad kui objektid – näiteks koduloomad, keda ei saa käsitleda n-ö valmitegelasena, inimesena.

Seal hüüdis määr meeleepahandusega: „Kas see on teie meeleeparanduse töö? Oh, öndsakssamata lell, kes te juba ühe kana pärast patu paelu tagasi langete!“

Reinuvader laskis kana suust ja ütles: „Seda tegin sügavas mõttes üsna hinge teadmata. (KRR III, 112)

Või siis:

Niipea aga, kui taat rebast enam tähele ei pannud, hakkas see kalu ree pealt ükshaaval, ikka ühekaupa maha pilduma. (PSE VII, 47)

Üks loom võib esineda ka mitmes rollis, nii subjektina kui objektina, ning ületada inimeselaadselt toimiva „mõtleva“ olendi piirid, mis mõlemas raamatus niikuinii kummastavalt mõjuvad – kuigi tegelasteks on nii inimesed kui loomad, siis loomad peavad omakorda loomi ja saavad neid inimestelt tänutäheks. Kui Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ üsna alguses ongi sündmuste lähteks kana Siblijala surm ja tema leinamine, siis teisalt võib rebane kohelda kana ka lihtsalt koduloomana, ilma temaga kahekõnesse asumata.¹³

13 Loomad kasutavad ka mõistagi fraseoloogisme loomadest, näiteks Kreutzwaldil autoritekstis „Seda rääkides putkas ta minema, tee peal nõu pidades, kuidas jälle uut koerust soetada“ (KRR III, 105) või Reinuvaderi suhu pandud „Seda koormat, mis vande töötamine minu südamele teeb, võiks kass saba otsas ära kanda“ (KRR VI, 135). Või siis Peterson-Särgavalt leiame laused: „...Heake küll!“ tellis karu edasi. „Meest sõnast, härğa sarvist: maali mind

Mõistagi on kirjanik oma loomingus vaba looma tegelaste kooslusi, ent võime eeldada, et kirjanik on lähtunud tegelasi luues oma idee seisukohalt parimatest tegelaskonstellatsioonidest ja neid oma valikus kasutanud. Autori loomevabadus tähendab, et kunstikavatsuslikult võib ta ajuti lavale tuua tegelasi, kelle eesmärk ei tarvitsegi olla tingitud süžee arengust, vaid näiteks eufoonilisest meeleheast, alliteratsiooniarbastusest. Sellist poeetilist võtet on sageli viljelenud Peterson-Särgava, näiteks lausetes:

Hirm ajab eidele higi otsaette; taadi süda väriseb: ehk on hunti hullu teinud, karu kuri kägistanud, rebane Pille rebinud! (PSE I, 8)

Pealegi võis asi kardetavaks minna, siin ei olnud enam eide valitsust: siin hulkus hunt ja kõndis karu, hiilis ilves ja roomas rebane... (PSE XIII, 79)

Peterson-Särgava on mõnikord tegelasi tegutsema pannud ka puht-poeetilisel põhjusel, ilma et nad süžee seisukohalt erilist tähtsust omaks. Poeetilisele häole (vrd Sarv 1999, 143) vaatamata pole siin tehtud erisust ja sellised loomtegelaste mainimised on kõik arvesse võetud.

Võrgustikupildid ja nende esmaanalüüs

Võrgustikuanalüüsi kasutades ja tegelasvõrgustikke visualiseerides tekib küsimus, kas see annab meile midagi sellist, mida me pelgalt raamatut lugedes ei märkaks või ei tajuks. Kuigi palju sellest on tuletatav ka teksti lugedes, annab joonis parema ülevaate. Kasutasin võrgustiku visualiseerimiseks programmi Gephi (Bastian jt 2009). Joonistel on visualiseeritud raamatutegelaste omavahelised kontaktid (nooled, ingl k *edges*), sõlme ehk ringi (ingl k *node*) suurus näitab, kui mitme teise tegelasega tegelasel kontakte on, joone paksus suhtluse intensiivust, värvid markeerivad võrgustiku alaosi, mis on arvutatud Gephi sisse ehitatud modulaarsusanalüüsi abil (mille tulemused võivad lähtuvalt kasutatud algoritmist igal käivituskorral veidi erineda). Eelkirjeldatud protsessi ja programmi abil on joonistatud mõlema raamatu tegelasvõrgustikud, mida järgnevalt kasutan teoste sisu interpreteerimiseks.

ka rummuliseks!” (PSE II, 16) ning mõned peatükid edasi sama fraseologismi (ütlus paistab olevat raamatu-karu lemmik!) „...Olgu!” urises karu. „Meest sõnast, härگا sarvist!” (PSE V, 37).

Kuigi tegelaste sugu on eesti keeles määratlemata, selgub, et paljude raamatus nimetatud loomade puhul on tegu isaste isenditega (antropomorfismi arvestades mees-isenditega). Kõige olulisemad loomtegelased moodustavad paare: kaasa on olemas raamatus rebasel, lõvil, hundil ja pärdikul.

Mõnede nais-isendite poole pöörduakse nimetusega *emand* – nii esinevad hundiemand (ka Kriimsilma-emand), pärdiku-emand (ka Suudmööda-emand).¹⁴ Lihtsalt emandana kõnetab rebane ka kuningannat. Skeemil on kasutatud isaslooma nimetusena ainult loomanime ja emasloomad on markeeritud täiendsõnaga *emand*. Kasutan joonistel ja käsitlustes ühtluse huvides tehnilise terminina nimetusi *rebase-emand*, *lõvi-emand* ja *varese-emand*, kuigi Kreutzwald neid nimetusi ei kasuta, esimest kutsutakse järjepidevalt pärisnime pidi Ermeliinaks, teist Kuningannaks¹⁵ ja varese-emanda kohta öeldakse vaid eesnimi Teravnokk. Teistest eraldi seisab pärdiku poeg, kes asub rebasele võitluses hundiga käemeheks, kuid kellest seni pole üldse juttu olnud.

Lisaks loomadele leiame ootamatu tegelasena „lauliku ja kandlelööja“, kes tuleb rahvale raamatu teises pooles pärast esimest andeksandi rääkima Reinuvaderi vana-isast „mõnda kentsakat lugu“ (KRR VII, 139), teiste tunnistusest saame peagi teada, et Rebane ei ole oma patutegudest vabanenud, ja seejärel kutsutakse ta teist korda kohtu ette.

Mõlemas teoses esineb lisaks üksiktegelastele ka tegelaskogumeid. Märgendamisel kasutasin sõna *rahvas* ühtluse huvides vaid inimeste kohta (*külarahvas* jm), loomade kogumi tähistajana võtsin kasutusele Kreutzwaldilgi samas tähenduses esineva sõna *riigielukad*, mille leiab KRRi avalõikude (KRR I, 86) lausetest (noorteväljaandes on selle asemel kasutatud sõna *riigielanikud*).

Ilmselgelt mõjutab võrgustiku üldpilti see, et mitmed tegelased esinevad teoses vaid üks või kaks korda ning süžee seisukohalt neil iseseisvat rolli pole. Näiteks kohustseenis on episood, kus:

Seal ütles oinas K o h e k e l l: „Aeg on tulnud, läki nüüd kaebama!“ – Ja sedamaid tulid Laane lambuline hunt kõigi sugulastega, isane kass Hints, Mesikäpp karu ja palju muid elajaid karjakaupa: eesel, priinimega P i k k õ r v, jänes A r g p ü k s, väike koerake P i t s ja suur karjakoer

14 Lisaks esinevad raamatus veel mära-emand ja määrkassi-emand, kumbagi looma pole „kauge [jutu]mineviku“ kriteeriumi tõttu andmestikus ning joonistel tegelasena arvesse võetud.

15 *kuningan(n)a* ongi Kreutzwaldi loodud eestikeelne sõna, mida ta just „Reinuvader Rebase“ raamatus esimest korda kasutas. Seal märkis ta lõpuga *-na* nii „kõrgemate“ seisuste naisterahvaid kui loomi (nt *lõwjna*, *tjgrina*; Kask 1984, 312). Kreutzwaldi selgitab lugejale allviites: „Kuningana, kuningasa, on üks uus sõna ja tähendab: kuninga-emand ehk abikaasa“ (KRR IV, 116).

R I S T O J Ä R V

K r a n t s, M e k m e k kits ja P u k k - s a r v sikk, ka härg ja hobune ei jäänud teistest maha; metselajatest nähti veel oravat, põtra, hirve, kobrast, nugist ja siili; niisamuti lendasid kohtu ette toonekurg, rähn, kurg, kaaren ja muud linnud; ujujatest tulid P i i l u p a p a part, S u l g n i k hani ja mitmed teised lestajalad. K a n n u s j a l g, leinaja kukk, astus ka oma järelejäänud lasteriisemetega kuninga aujärje ette ja hakkas ägedasti kaebama.

Aga kes jõuaks seda määratud linnuparve või elajate-hulka siin üles nimetada, mis aegamööda sinna kokku kogus. (KRR IV, 114)

Viimane lause iseloomustabki ilmekalt strateegiat – Kreutzwald on nimetanud oma kirjapanekus suurt hulka eri loomi, et oleks ilmne: rebase tegude käes kannatasid tõepoolest paljud loomad. (See loend ja kokkuvõttev lause on üsna samasugune ja isegi pisut pisem kui Goethe vastav passaaž „Reineke Fuchsi“ neljandas osas.¹⁶) Nii on tegelaskaardil palju episoodilisi tegelasi, kes on autoril vajalikud pigem rebasevaenuliste hulga näitamiseks. KRRis esinevad näiteks kits, härg ja hobune ainult selles mainitud loendis, kahel korral mainitud tegelasi on rohkem.

Teine selline tegelasi kuhjav episood on „võõraspeost“:

Harakas ja noor sikk olid osavad tantsumehed; orav, kass ja rähn ronisid võidu ritva mööda üles, kuhu hiiri, pähkleid ja tõukusid otsa oli pandud, mis võitjale palgaks lubatud. (KRR VII, 138)

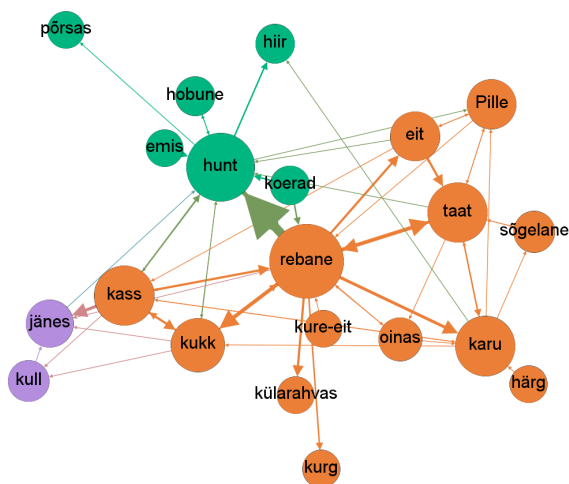
Harakas esineb vaid selles stseenis, sikk, orav ja rähn on kõik esinenud ainult kirjeldatud kaebamisstseenis kohtus (hiired ning tõugud on siin objektid ning jäävad tegelasvaatlusest välja). Neil tegelastel selle teose käigus sisulist tegevust rohkem ei ole.

Suhtlusvõrgus väiksel kujutatud ring rebase ümber on väga ilmekas, võrgustiku-pildilt on näha, et kõik nad seostuvad ainult ühe tegelasega, Reinuvader Rebasega. Nii tuleks pildi see seksioon hoopis teistsugune, kui eemaldaksime loendist need loomad, kes esinevad ainult kahes mainitud „grupipildi“-episoodis. Võrgustike visualiseerimisel jäetaksegi tihti vähem olulised seosed kuvamata (ja nii kaovad pildilt ka

16 „Da begann der Widder Belly: Die Zeit ist gekommen./ Laßt uns klagen! Und Isegrim kam mit seinen Verwandten./ Hinze, der Kater, und Braun, der Bär, und Tiere zu Scharen./ Auch der Esel Boldewyn kam und Lampe, der Hase./ Wackerlos kam, das Hündchen, und Ryn, die Dogge, die Ziege/ Metke, Hermen, der Bock, dazu das Eichhorn, die Wiesel/ Und das Hermelin. Auch waren der Ochs und das Pferd nicht/ Außen geblieben; daneben ersah man die Tiere der Wildnis./ Als den Hirsch und das Reh und Bokert, den Biber, den Marder./ Das Kaninchen, den Eber, und alle drängten einander./ Bartolt, der Storch, und Markart, der Häher, und Lütke, der Kranich./ Flogen herüber; es meldeten sich auch Tybbke, die Ente./ Alheid, die Gans, und andere mehr mit ihren Beschwerden./ Henning, der traurige Hahn, mit seinen wenigen Kindern/ Klagte heftig; es kamen herbei es kamen herbei unzählige Vögel/ und der Tiere so viel, wer wüßte die Menge zu nennen!“ (Goethe 1832).

nende seostega seotud võrgustikusõlmed, tegelasanalüüsi puhul tegelased). Näiteks „Tõe ja õiguse“ suhete võrgustikuanalüüsi näites võttis Kristel Uiboaed analüüsi ette valmistades arvesse ainult sellised tegelaste seosed, „mille esinemissagedus on kümnest suurem“ (Uiboaed 2018).

Peterson-Särgava „Ennemuistsete juttude“ tegelaskõrgustik (joonis 2) on märgatavalt napim kui KRRi oma. Rebane paigutub ka siin majesteetlikult suurena ühenduste ringi keskele ning talle järgnevad hunt ja karu. Mitmeid ühendusi on ka pisikesel Pillekesel. Näeme, et kui välja jätta „grupipilt“, on peamised tegelased üsna samad, kes Kreutzwaldi teoses. Siiski on mõned lisandused, näiteks sõgelane ja hiir.

Joonis 2. Peterson-Särgava „Ennemuistsete juttude...“ tegelaskõrgustik.

Kui vaadata traditsioonilise perekonna kuvandit Peterson-Särgava teoses, siis siinses raamatus on lisaks inimpaarile taat-eit ainult üks loomapaar: kurel on kure-eit, kes „söögid pika kaelaga pudelites

lauale tõi“ (PSE XIV, 87).¹⁷ Mees- ja naissoo suhted tunduvad Peterson-Särgava raamatus olevat pisut pingestatud, nii ärgitab just kana värvuse üle sündinud suur vaidlus meest kotis oleva naisega taevasse ronima, misjärel mees kogemata koti naisega õnnetult ja viimasele fataalselt maha pillab: „Taat sai päris kurjaks, ja ta hüüdis täie suuga: „Kirju!“ Kott kukkus aga hammaste vahelt välja ja lendas alla maa poole“ (PSE XIX, 112).

Folkloristile on muidugi endastmõistetav, et eri rahvaste muinasjuttudes ning ka sama rahva muinasjutukogumis võivad süžeed või motiivi „edasi anda kord ühed, kord teised loomad“ (Kippar 1989, 149). Mu esimeseks katseks sellel tegelaste variaabluse ja seoste teemal on olnud „Lohetapja“-muinasjutu (ATU 300) tegelaste, vastaste ja valekangelaste võrgustikujoonis; toona seadsin ülesande teisipidi, visualiseerida mitte ühes narratiivis koos esinevaid tegelasi, vaid kolme tegelase variaabluse võr-

17 Lisaks hakkavad koos ühes leivas elama kass ja kukk (PSE XIII), hiljem kass ja jänes ning viimase õnnetu surma järel (PSE XV) kass ja rebane (PSE XVI).

gustikku; selgus, et valekangelase kujutamine on suhteliselt kinnistunud kui peakangelase või ta vastase rollide täitjad (vt Järv 1999, 63). Päris vabalt need asendused muidugi tehtavad pole, teatud parameetrid peavad olema samad, et tegelane sinna sobituks. Huvitav on vaadata, kuidas on Kreutzwald ja Peterson-Särgava jälginud seda, mida on folkloristikas nimetatud miljöömorfoloogiliseks kohastumiseks – rahvajuttudele tüüpiliseks nähtust, kus „muust piirkonnast, teistsuguse levikuareaaliga algsed loomtegelased asendatakse jutu vastuvõtmisel oma kodumaiste, lähedaste loomadega“ (Kippar 1989, 149).

Kõrvutasin kummagi teose loomtegelaste esinemise sagedustabelit Pille Kippari koostatud ülevaatega eesti loomamuinasjuttude populaarsematest tegelaskujudest (1989, 155): esitosinas tüüpide arvult on: hunt,¹⁸ rebane, inimene, karu, koer, jänes, hobune, vares, härg, kass, kukk, lõvi. Silmatorkav on, et mõlema raamatu tegelaskoostis domineerivad samad loomad mis eesti loomamuinasjuttudes, peale mõne markantse erandi. Sõltuvalt teoste rõhuasetustest on aga muutunud loomade positsioonid tähtsusreas. Kui rebane on sama tähtis nii mõlemas raamatus kui folkloorises kogumis, siis folkloorsetes loomamuinasjuttudes üsnagi populaarsed tegelased karu ja hunt esinevad KRRis märksa harvemini.

Ainsaks erandiks ongi miljöömorfoloogilise kohastumise seisukohalt tegelaskoostis meie faunale võõras lõvi, kes esineb suisa 17 eesti jututüübis (Kippar 1989, 156). Seevastu Kreutzwaldil tegelasena esitatud leopardi (KRRis 7 korda, esmatrükis kujul *lõupard*), eeslit (2) ja pantrit (1, kõik need pärinevad Kreutzwaldil Goethe algteosest) pole eesti muinasjuttude loomakoostis üldse.¹⁹

Sõbralik ja vaenulik seostevõrgustik

Rahvapärased loomamuinasjutud on sageli üles ehitatud vastandustele. Ka rebaseaamatud on täis pealtnäha vaenulikke suhtlusakte. Ilmekalt annab sellest tunnistust KRRi kirjakoht: „Sõnum kuulutas kuningalinnas Reinuvaderi tulekut; seal ruttas igaüks – suur ja väike – teda vaatama; pisut sõbrameelelisi, suurem osa enamasti kõik vaenlasi“ (KRR IV, 112). Peterson-Särgaval rebase „küljed valutasid hoopidest, mis ta taadilt oli saanud, ja siis läksid nad kõik [rebane, hunt ja karu] sügavasse metsa „südant sööma““ (PSE II, 23).

18 Osa hundiga muinasjututüüpe on pigem reaalelulised süžeed, mitte päris loomamuinasjutud, nõnda järeldeb Kippar, et ka eesti loomamuinasjuttude eri tüüpides on kõige populaarsem tegelane rebane (Kippar 1989, 155).

19 Huvitav on, et just „lõupard“ ja lõvi on kaks esimest looma, keda Kreutzwald on tutvustanud oma aimesarja „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on“ üsna alguses, kohe pärast Maa ja Päikese tutvustust (vt Kreutzwald 2003, 8–14). Sarja esmatrükk hakkas ilmuma samal, 1848. aastal, kui ajalehtedes „Reinuvader Rebane“.

Positiivseks on märgitud suhtlusaktid ka siis, kui loomad peavad ühiselt plaani kolmanda vaenlase vastu astuda (kes on siin objekt, ehk jäänud märkimata). Seda enam tuleb arvestada, et tegelikult võib eksplitsiitne positiivsus olla tegelikult implitsiitne negatiivsus. Näiteks episoodis, kus karu tuleb rebasele teadet tooma:

Kui ta Mesikäpa üksi ukse eest leidis ja muid abimehi ligidal ei olnud, mõtles kaval rebane: „Küllap selle mehega korda saan,“ ja astus julgesti välja. Karu teretades hüüdis ta petliku lahkusega, otsekui imestades: „Või ise olete siin, austatud onu! Andke andeks, et ma teid nii kaua ukse taga laskisin oodata; ma lugesin parajasti pära-stlõuna-palvet ja ei võinud jalapealt tulla, sest jumala teenistus on suurem kui inimeste talitus. Südame põhjast teretan teid sõprusega, armas onu!“ (KRR II, 96)

Ilmselt pole näiliselt positiivse suhtumise taga tegelikult tõde, nii on see loendis arvestatud negatiivse modaalsusega suhtlusaktina.

Ambivalentne on Reinuvaderi suhtlemine mägraga (määraga). Raamatu algul on tema üldse ainus, kes Reinuvader Rebast teiste süüdistuse eest kaitseb, põhjuseks ilmselt see, et ta rebasega väidetavalt sugulane on: „See ainuke, keda ta tänini puutumata jätnud, oli ta lellepoeg määr“ (KRR I, 87), liignimega Irmhabe. Nii nende ühenduse kui mägra nime kohta saame seletuse Goethelt, kel on üsna samasugune konstruktsioon koos hallist habemest tuleva viitega (Goethe 1832, 6).²¹ Kreutzwald nimetab teda veel ka rebase lellepojaks, mis jääb bioloogilisest tõest tegelikult muidugi kaugemale (mäger on kärplaste sugukonnast, rebane koerlaste sugukonnast). Pärast aga asub rebane ka mägrale „mäkra keerama“:

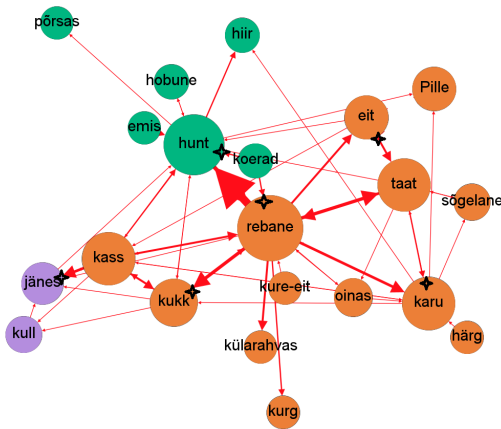
Võtkem siin pikemalt kuulda, mis kavalusega Reinuvader ennast päästis ja teisi kimbutas. Põhjata valega teotas ta oma kadunud isa põrmu hauasängis ja tõstis kurja laimu Irmhabeme peale, kes kui truu sõber igas kohas tema eest kostis; aga Reinuvader kelm ei pidanud nüüd kellestki lugu. (KRR V, 121)

Nii et tegelikult pole tõesti „lellepojaga“ mõeldud sugulassuhet; ka kass Hintsu ja pärdik Martinit kutsub rebane raamatus tädipoegadeks.

Olukordades, kus KRRi tegelaste suhted osutuvad ohtlikuks ja kohati jõhkraks, on tihti süüdi inimesed. Kass Hintsul torgatakse välja silm (vrd Goethel III peatükis *schlug ihm grimmig ein Aug aus*), karu pekstakse nii hullusti, et ta on peaaegu pool-surnud, kuid mõlemad jäävad ellu. Loomtegelastele lõpu toonud olukordi on Kreutzwaldi rebaseraamatus vaid neli. Algusosas (I ptk) sureb kana, edasi jänes (V

21 „Und nur Grimbart, den Dachs, den Sohn des Bruders, verschont' er“.

ptk), siis surmavad hunt ja karu, küll rebase krutski tõttu, oina (VI ptk) ning vares kirjeldab oma emanda Teravnoka surma (VII ptk). Neist kolmest surmajuhtumist ainult viimast mainitakse pikemalt, ülejäänud toimuvad kui muuseas ning üldiselt on vereohvreid piisavalt vähe, säilitamaks sümpaatiat Reinuvaderi vastu. Täiendasin visualiseeringus parema ülevaate saamiseks mõne tegelase jaoks fataalselt lõppenud negatiivseid suhtlusüksusi musta tähekesega.

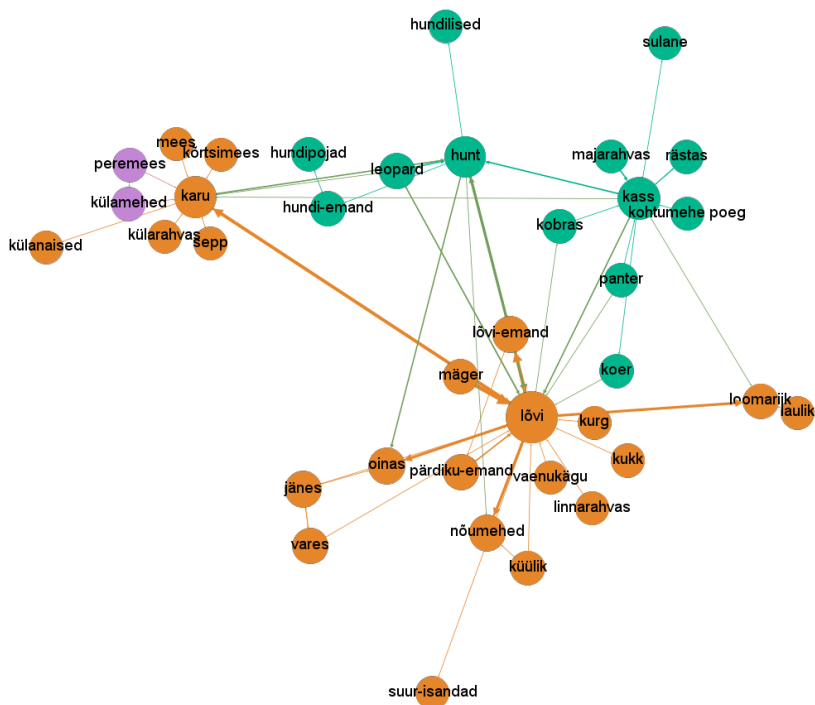

Joonis 4. Peterson-Särgava „Ennemuistsed jutud...“: ainult vaenulikud seosed.

Veel huvitavam on aga vaenulike seoste suhtlusvõrgustik (joonis 4) Peterson-Särgava teose puhul, mis on üsna sarnane raamatu üldise tegelaskõrgustikuga (vt joonis 2). Kui Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ oli tegelassuhetes teatud mitmekülgne, siis Peterson-Särgava raamatu puhul on tegelastevaheline modaalsus üsna üheplaaniselt negatiivne. Sellest annab tunnistust ka tegelaste suur suremus, suisa kolmandik tegelasi sureb loo käigus, mis annab raamatu lõpu poole liikudes järjest eepilisemana mõjuva mõõtme, viimaks sureb koguni peategelane rebase ise (ja sealjuures ei jää viimases peatükis tegevus keskendatuks suurekskasvanud Pillele, vaid pigem taadile). Seejuures tapab raamatus rebase ise ainult ühe looma – kuke, kõik ülejäänud tapmised toimuvad teiste tegelaste poolt. See on ilmselt veel üks põhjus, miks Reinuvader meile kõigele vaatamata lugejale kaasaelamist võimaldav tundub. Harva on loomadest juttu ühise tegevuse kontekstis, välja arvatud ehk juhul, kui nad punuvad mingit intriigi.

Ilma peategelaseta võrgustikud

Inspireeriv võrgustikuanalüüsija Franco Moretti (2011, 5) on sõnastanud, et võrgustikuanalüüs otse kutsub proovima, mis saab, kui võtta Hamleti-võrgustikust ära Hamlet. Peategelast, Reinuvader Rebase ära võttes kaob „Reinuvader Rebase“ raamatu puhul ära märkimisväärne grupp tegelasi, kes esinesid teoses ainult rebase peale kaebajana (joonis 5), kuid suhtlusvõrgustik jääb suuresti alles. Pilt on puhtam ja klaarim ning keskseks tegelaseks saab lövi (= kuningas), mis on kõigiti mõistetav, sest just kuninga kohtupidamine on see, mis raamatule raami annab ja tegevuse käivitab.

Joonis 5. Kreutzwaldi „Reinuvader Rebase“ tegelasvõrgustik ilma rebasetä.

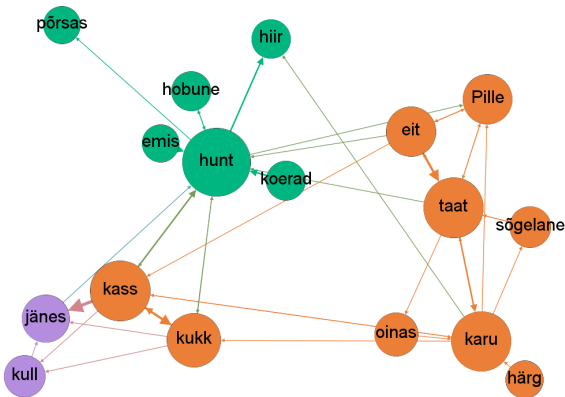
Lõvi kuulab ära kaebuse esitajad, peab nõu enda ümber koondunud loomariigi esindajatega, saadab teele käskjalgu Rebasele kohtukutset viima, mõistab kohut ja määrab karistusi, ehk tegutseb tõelise hierarhilise liidrina. Siiski käitub ta kõrge positsiooniga kaasnevate võimaluste osas koos abikaasaga üsna rumalasti:

Kuningas ja kuninganna, mõlemad liiga rahaahned, hakkasid salaja nõu pidama, kuidas nad enne Reinuvaderi surma kadunud Kalevipoja ennemuistse vara endale võiksid pärida. Nad astusid teistest kõrvale, hüüdsid Reinuvaderi enda ette ja käskisid salamahti: „Tunnistage üles, kus suur varandus peidus seisab!“ (KRR V, 125).

See meenutab meile, et Kreutzwaldi „Reinuvader Rebane“ on selgelt ühiskonna-kriitiline ja selle algversioon veel enam, teatavasti on Kreutzwaldi algsest trükist „arvatavasti tsensori nõudel (või kartusel) välja jäänud paar vaimulikke ja kuninga-koja korrupsiooni paljastavat lõiku, mis Goethel esinevad“ (Vinkel 1953, 582). See võib olla veel üks põhjus lihtsal lugejal rebase tükkidega leppimiseks, nii õigustab Reinuvader end:

Võtan mina vaene mees kuskil kanapoja kinni, siis tehakse suurt kära ja kisendatakse: „Pooge varas võlla!“ Väikesed vargad puuakse võlla, suured tõstetakse tõlda. Seda olen, armas lellepoeg, igas kohas tähele pannud, ja kui mul himu peale tuleb, siis teen niisamuti. (KRR VIII, 145)²²

Sootuks huvitav on aga tulemus, kui eemaldada rebane Peterson-Särgava raamatu tegelastvõrgustikust (joonis 6). Selgub, et alles jääb enamik loomi, ehk raamatutegelaste omavaheline suhtlus on väga mitmekülgne ka ilma rebaseta.

Joonis 6. Peterson-Särgava „Ennemuistete juttude“ tegelastvõrgustik rebaseta.

Tervenisti on kadunud seos rebase ja kurepaari vahel (ptk XIV, folkloristlik jututüüp „Rebane ja kurg teineteisel külas“, ATU 60) ning samuti rebase suhtes kurjalt meelestatud küla-

rahvas. Kõigi ülejäänud tegelaste vahel on aga omavahelised seosed täiesti olemas. Ehk on siin põhjuseks see, et raamat toetub paljudele lugudele.

Kui KRRi alguslausetes osutus oluliseks tegelaseks lövi, kelle tutvustamisega raamat ka algas, siis PSE algab kirjeldusega pisikesest Pillekesest: „Elasid kord suure metsa äärses talus eite-taati. Neil oli kena tütar, pisikene Pillekene. Palus pisikene Pillekene kord metsa marjule minna“ (PSE I, 8). Terve järgnev peatükk keskendubki Pille eksimisele ning esmaohtumisele hundi, karu ja lahke rebasega. Kui aga võtame pisikesest Pillekesest võrgustikust ära – ei muutu võrgustikus mitte midagi! Kõigil tema suhtluspartneritel on seos teistega! Ka teose kontaktide arv kinnitab, et ilmselt on Pilleke raamatu algusosas sisse toodud vaid selleks, et lähendada muinasjuturaamatut lapsele, hiljem tegeletakse Pillekesega kokku küll neljal korral, ent kõik need on vaid selleks, et luua seost süžee kulgemisega, aktiivses tegevuses ta enam ise ei osale, teda mainitakse vaid möödaminnes.²³ Nii pakub autor siinkohal

22 Vanasõna pole Kreutzwald siin ise loonud, vaid see toetub Goethe versioonile: „Kleine Diebe hängt man so weg, es haben die großen/ Starken Vorsprung, mögen das Land und die Schlösser verwalten“ (Goethe 1832, 133).

23 Eit rebasele: „Kas see kana, mis sa Pille eest said, oli valge või kirju?“ (PSE XIX, 109), kass kukele: „Neil tulevat

lugejale paraja rebasetüki, alguspeatükis justkui ülioluline tegelane osutub tegelasvõrgustiku seisukohalt väheoluliseks.

Tsensuuri mõju raamatute tegelasvõrgustikele

Kreutzwaldi „Reinuvader Rebasega“ seoses on käsitlustes tihti peatunud tsensuuriteemaga seotud väljajätetel. 1850. aastal on teosest tsensuri nõudel mitmeid lõike välja jäetud, veelgi enam teisest trükist. Kolmandast trükist (1869) alates on kärbitud tekst enamjaolt taastatud ja see on olnud ka 1953. aasta trüki aluseks (Taev 1953, 582), mis on tuntud laiale üldsusele kui „väljaanne noortele“ või „noortele kohandatud väljaanne“ (1974). Gerda Laugaste märgib oma sisukas analüüsis, et siiski sellest tuntud noortele mõeldud trükist on „elideeritud röövemaigulised motiivid ja väljendid“ (Laugaste 1959, 74).

Analüüsid esmalt tsaariaja ning siis nõukogude aja käigus väljajätut, selgub, et puudusi tegelasvõrgustikus väljajätete tõttu tekkinud pole, väljajätted noorteväljandes on piirdunud vaid üksikute motiividega.²⁴ Rahvalikku robustsust ei ole lastud lugejatel näha näiteks hundiemanda pattude kirjelduses, esimesest peatükist on puudu:

Ja kui nooremal põlvel Reinuvader tõesti mõne korra Kriimsilma noorikule sõprust on näidanud, siis teame selgesti, et emand seda iial pahaks ei ole pannud, veel vähem mehele häda kaevanud.

Oleks hunt pisut targem, siis võtaks ta parem säherdusi õrnu juhtumisi kinni katta kui teistele naeruks üles tunnista! (KRR I, 91)

Samuti on välja jäetud tema sohilastest rääkimine (VIII ptk) ning peretüdruku mure, kui kass sulase reite vahelt „narris ta koledasti ära“, nimelt lõik tüdruku mõtetest:

[. . .] ja keelas peretüdruku mõtlemast, sellepärast ütles ta täie suuga: „Seda põrgumängu on kurat mulle meelegaiguseks ja kahjuks läkitanud!”

nüüd varsti Pille pulmad ja lubasid su pulmadeks ära tappa!” (PSE XII, 77). Kahel korral mainitakse Pillekest autori-positsoonilt: „Kirju kana, kelle rebane oli saanud Pille leidmise eest, oli ammu söödud” (PSE III, 24) ning lõpupeatüki algul: „Taadi kurvastus oli suur. Küll kutsus Pille taati enese juurde elama, aga taat ei tahtnud: vanal inimesel olevat üksinda parem! Ainsaks seltsiks olid tal nüüd kaks koera, kasvatatud pärast Pille pulmi” (PSE XX, 114).

24 Küll leiame veidra ärajättena, ilmselt lihtsalt lugemise hõlbustamiseks, et puudu on ühe tegelase nimi: „astus pisuke kodujänes, K a n i n e n nimi, kuninga ette” (KRR VII, 139), noortevariandis lihtsalt „astus pisuke kodujänes kuninga ette” (Kreutzwald 1953b, 56), mis oletatavasti ei ole tegelikult kuidagi seotud tsensuuriga. Võib oletada, et see oli lihtsalt liiga sarnane Goethe versiooni liiginimele „küülik” (*Kaninchen*).

Ja kaks, kolm korda ütles ta vandudes, kuidas ta enamini kõik oma pisut vara oleks ära kaotanud, kui seesugust õnnetust sulase küljes näinud.

„Ja kui mul potitais hõberaha oleks, tahaksin lahkel meelel selle ära anda, kui sulase viga seeläbi küljest läheks!“

Nõnda kahetses tüdruk sulase teotust ja haavu! (KRR III, 107)

Samuti on kõrvaldatud lõpupeatükis (XII) rebase ja hundi võitlusest täpne paik, kust rebane haaras „mõlemate käppadega hundist kinni, veel valusamalt näpistades.“ Tõsi, seejärel ütleb isegi Kreutzwald: „kus ta kõige õrnemast kohast kinni võttis ja kibedasti näpistas ja – aga lõpetame jutu“ (KRR XII).²⁵

Muidugi tuleb arvestada ka vajadust kohandada teost lapse lugemislauale. Kui keskaegses rebaseromaanis näidatakse seksuaalsust ja füüsilisi reaktsioone ilma tõketeta (Krapoth 2004, 800) ning Goethe vahendusel Kreutzwaldki neid esitas ja tsensorgi esmatrükist läbi lasi, siis siin on see rahvarobustne kiht sootuks välja toimetatud. Tänapäeval on teos liigitatud ennekõike lastekirjanduseks, mille „mõistmine laste poolt siis, veel enam aga tänapäeval eeldab häid teadmisi tookordsete olude kohta Eestis“, nagu on kirjutanud lastekirjanduse uurija Ants Järv (1989, 46). Moraalselt sobimatu väljajätmine seostub raamatu kasutusfunktsioonidega, nii nagu folkloori kogumisel ja kasutamisel kultuuripärandina on tegelikkusega võrreldes pilti nihutatud moraalsema poole (vrd Sarv 2019).

Peterson-Särgava rebasejuttude kogum on sellest aspektist sootuks siivas ning lastekirjandusse sobiv, Pilleke kasvab neiuks ja teeb kenasti pulmad. Ometi on Peterson-Särgava teose puhul paljudele tuntud redaktsioonides muutusi, mille kohta on kirjandusloos vaid napp lause „Nõukogudeaegsetes väljaannetes on autor teinud mõned redaktsioonilised muudatused“ (Vinkel 1969, 276), kuid tegelikult on ära võetud terve episood ja hulk väljendeid. 1947. aastal ilmunud esimeses nõukogudeaegses trükis on Peterson-Särgava lisaks muudele muutustele teinud enesetsensuurist tingitud teisendusi. Ilmselgelt ei tundunud autorile sobilik kasutada Jumala nime, loos „Eide surm“ (XIX) võttis ta ära Jumala juurde ronimise stseeni ning selle asemel kirjutas autor juurde pikema lisaarenduse vanapagana ronimisest kuu peale. Põhjus on endastmõistetav: oletatavasti ei oleks raamat saanud ilmuda, kui seal oleks viidatud Jumalale (Järv 2019, 121). Siiski tegelasvõrgustikku Jumal ei pea kuuluma, kuna sinna taat ei jõua. Ka muid kärpeid ei ole tegelaste osas enesetsensuuri tõttu juhtunud.

25 Jällegi – delikaatsus tuleb juba Goethelt: „Bei den empfindlichsten Teilen ergriff er denselben und ruckte./ Zerrt ihn grausam, ich sage nicht mehr –“ (Goethe 1832, 220).

Nii võib öelda, et tsensuurist ja enesetsensuurist lähtuvad muutused raamatutes ei ole toonud kaasa olulisi muutusi teoste tegelaskujudesse.

Kokkuvõte ja kooda ehk saba: Kalevipoeg

Kokkuvõttes võib öelda, et:

1. Kreutzwaldi raamatus „Reinuvader Rebane“ ning Peterson-Särgava raamatus „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest“ tegelastena esitatud loomade kogum ja nendevaheline suhetevõrgustik katab enamiku eesti loomamuinasjuttude põhitegelastest.
2. Mõlema raamatu peategelane Reinuvader Rebane on ühenduste arvukuselt keskne tegelane. Mõlemas raamatus on lisaks peategelasele suhtluste arvult olulisel kohal veel esimesena mainitud tegelane, kelle ümber osa tegevusest koondub, Kreutzwaldil lövi, Peterson-Särgaval pisike Pilleke. Viimase roll tegevustiku seisukohalt on aga üsna vähene.
3. Kreutzwaldi Rebase-raamatus esineb peaaegu võrdselt nii positiivseid kui negatiivseid seoseid, kuid Peterson-Särgava raamatus on enamik tegelastevahelisi ühendusi negatiivsed. Mõlemas teoses on täheldatav vaenuliku võrgustiku domineerimine sõbraliku võrgustiku üle.
4. Tsensuurist ja enesetsensuurist tulenevad muutused raamatutes ei ole toonud kaasa muutust teoste tegelasvõrgustikesse.

Aga veel – sabaosaks. Raamatu „Reinuvader Rebane“ lõpetab Kreutzwald nii:

Ennemuistne jutt ja tõsi jooksevad ülemaal jutus kõrvuti; kes sõeluda oskab, leiab siin ja seal mõne õpetuseiva. Tarkus on küll kallim kui kuld, kavalus ülem kui vara; siiski jääb õiglane komme ja vaga südametunnistus i n i m e s e loomale kõige ü l e m a k s varaks“ (KRR XII, 174).

Kõlab kuidagi tuttavalt?

Ülaltoodud tegelasvõrgustikest on välja jäetud need tegelaskujud, kes esinesid ainult tegelaste kõnes, mitte aktiivses tegevuses. Seetõttu ei ole tegevusse kaasatud Kalevipoeg, keda kohtame „Reinuvader Rebase“ raamatus märkimisväärselt, nii viiendas, kuuendas, kaheksandas kui ka kümnendas peatükis. Kokku mainitakse Kalevipoega 14 korral, mida on natuke rohkem kui näiteks rebase-emanda nime Ermeliina (13). Goethel on Kreutzwaldi teose Kalevipoja positsioonis kuningas Emmerich (vrd Laugaste 1959, 92), aga märksa vähematel kordadel.

Eesti esimene rebaseromaani-tõlge jääb aega, mil Kreutzwald polnud veel mees, kelle järgi saab hiljem õigusega nime anda tervet sajandit hõlmavale kultuuriloolisele veebikogule. Reinuvaderi esmaosa ilmumisega samal aastal kirjutab ta „Maa-

ilm ja mõnda" eessõnas 1848. aastal (vanas kirjaviisis): „Meie ramato kirjutajale ei olle weel kuddagi wiisi kuulsat nime sanud; mis kena krantsikese sisse punutud otse kui pitser essimese lehhe peale tohhiks panna, egga olle ka sedda lotust nisuggust au leida“ (Kreutzwald 2003, 2). Siis hakkas Kreutzwald tegelema ka eesti muinasjutude kirjapanekuga, 1849. aastal asub ta tööle oma esimese muinasjutuga, mis hiljem leiab koha kogumikus „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ loona „Tänulik kuninga-poeg“ (Annist 1966, 60). 1850. aastal, Faehlmanni surma järel asub tööle „Kalevipojaga“. Kreutzwald suhtub teist korda innovatiivselt žanri diktaati: kui Goethe värsivormilise loomaeepose otsustas ta esitada jutustusena, siis hiljem põimib ta Kalevipojamuistendeid ja Faehlmanni kavatsatud proosaeepose oma luulenduseks ja soomlaste „Kalevala“ sarnaseks värsivormiks.

Eepose „Kalevipoeg“ puhul on Ülo Valk (2003, 81) osutanud, et ajaloolise ja müütilise kangelase samaaegse loomise tõttu on eeposes segunenud müütilised maastikud ja eesti geograafia. Ka „Reinuvader Rebase“ geograafiline ulatub üle Eesti ning fiktiivsesse maailma. Mitmel korral esinevad tekstis näiteks Tallinn, Kuusalu ja Kuressaare, ühel korral näiteks Märjamaa, Munamägi, Vasknarva, Võru, Ülemiste. Fiktiivseid paiku mainitakse veel rohkem: Kurjasünnituse mõis (8), Tõlparu allikas ja selle lähedal asuv Narrika põõsas (7) jne. Nimesid on palju olnud juba Goethel, need kõik asendab Kreutzwald tuttavamatega ning toob neid ka juurde (vrd Laugaste 1959, 91–92). Kes teab, võib-olla avaldas Kalevipoja laiaulatuslikule geograafiale oma mõju ka „Reinuvader Rebases“ hõlmatud kohtade geograafia?

Veelgi enam – kui Kreutzwald sai omale ülesande Kalevipoja koostamiseks pärast Faehlmanni surma 1850. aasta sügisel („sõna otseses mõttes tähendab see palve tellimist, ühelt poolt teisele asetatud ülesannet“ – Annist 2005, 450), oli Kalevipoeg juba olulistesse paikadesse rebaseraamatus sisse põimitud – tsensor Samsoni trükiluba on saadud 1850. aasta väljaande tiitlipöörde andmete järgi juba 13. aprillil 1850. Niisiis tundnuks Kreutzwald justkui oma ülesannet ette. Goethe Reinuvader jutustab sõrmusest, kammist ja peeglist, Kreutzwaldil Reinuvaderil on kammi asemel peegel ja antiikmütoloogia asemel Kalevipoeg. Kui Kreutzwald lõi Kalevipojast „mütoloogilist triksteri“ (vrd Krull 2012), siis kes teab, kas kokkupuude Reinuvaderi ja tema teose lai geograafia on pisut kallutanud ka tema vormitud „Kalevipoja“ aspekte?

Vaatamata sellele, et rebast on nii rebaseromaanis kui selle tuletistes kirjeldatud „kavala kelmi ja hurmurina, aga ka petva valetaja ning patustajana, kuid mitte kunagi abistaja ja heategijana“ (Düwel 2004, 498), on raamatutegelane pälvinud ikka kaasa- elamist ning kaasa toonud hulga nii eestikeelsete rebaselugude kui teistest keeltest tõlgitud teoste uustrukke. Kuigi kahe käsitletud rebaseraamatu suhtlusaktid on enamikus pigem vaenulikud, on siiski nendes raamatutes lumm ja helgus, mis on neid

väljaandeid läbi aja lugemislaua hoidnud. Eks elu eredate hädadega hakkamasaamiseks sobibki teatud puhkudel hästi triksterlik tarkus.

Allikad

Agarwal, Apoorv, AugustoCorvalan, Jacob Jensen ja Owen Rambow. 2012. „Social network analysis of Alice in Wonderland.” – *Proceedings of the NAACL-HLT 2012 Workshop on computational linguistics for literature*, toimetanud D. Elson, A. Kazantseva, R. Mihalcea ja S. Szpakowicz, 88–96. Montreal: Association for Computational Linguistics. <http://aclweb.org/anthology//W/W12/W12-2513.pdf>.

Alltoa, Villem, koost. 1962. *Keskaja ja vararenessansi kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Annist, August. 1966. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjutude algupära ja kunstiline laad*. Tallinn: Eesti Raamat.

— — —. 2005. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”*. Eesti Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ATU = Uther, Hans-Jörg. 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. 1.–3. köide. FF Communications 284–286. Helsinki: Suomalainen Tiedeakademia.

Bastian, Mathieu, Sebastien Heymann ja Mathieu Jacomy. 2009. „Gephi: an open source software for exploring and manipulating networks.” – *International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*. <http://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/09/paper/view/154>.

Dekker, Niels, Tobias Kuhn ja Marieke van Erp. 2019. „Evaluating named entity recognition tools for extracting social networks from novels.” – *PeerJ Computer Science*, nr 5, 189. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.189>.

Düwel, Klaus. 2004. „Reineke Fuchs.” – *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung, 11, 488–502. Berlin; New York: Walter de Gruyter.

EKM ERA, E = Matthias Johann Eiseni käsikirjakogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.

Fernandez, Matt, Michael Peterson ja Ben Ulmer. 2015. „Extracting social network from Literature to predict antagonist and protagonist.” – *CS224N/Ling284 Final Projects 2015-2016*. <http://stanford.io/2aCjRnT>.

Goethe, Johann Wolfgang. 1832. *Reineke Fuchs. In Zwölf Gesängen von J. W. von Goethe*. Stuttgart; Tübingen: Verlag der J. G. Gotta'shen Buchhandlung.

Grimm, Jacob. 1834. „Ehstnische Thierfabeln.” – Jacob Grimm, *Reinhart Fuchs*, CCLXXXIII–CCXCII. Berlin: Reimer.

EMj. 1967. *Eesti muinasjutud*. Koostanud Vaina Mälk, Ingrid Sarv ja Richard Viidalepp, toimetanud Richard Viidalepp. Tallinn: Eesti Raamat.

EMj II. 2020. *Loomamuinasjutud*. Eesti muinasjutud II. Monumenta Estoniae antiquae V. Koostanud ja toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Ernits, Enn. 2018. „Pärisnimedest Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kogumikus „Eesti rahva ennemuistsed jutud.“ – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 64, 9–36. <http://dx.doi.org/10.3176/esa64.01>.

Haljaspõld, H[erbert]. 1932. „Reinuvader Rebane“ ja maailmakirjandus. – *Eesti Kirjandus*, nr 10, 481–486.

Hiimäe, Mall. 2019. *Väike loomaraamat rahvapärimusest*. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Järv, Ants. 1989. *Eesti lastekirjandus. Kujunemine ja areng kuni aastani 1917*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Järv, Risto. 1999. „Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest „Lohetapja“ (AT 300) põhjal.“ – *Lohetapja. Pro folkloristica* 6, toimetanud Mall Hiimäe, Janika Oras, Kadri Tamm, 52–69. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

———. 2003. „Kas nimi rikub muinasjutu“. – *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*, koostanud Tiiu Jaago, 94–103. Tartu Ülikool, Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

———. 2005. „Sehtjveitien ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes [I].“ – *Keel ja Kirjandus* 48 (6): 442–454.

———. 2019. „Saateks.“ – PSE, 116–121.

Kaminski, Jermain, Michael Schober, Raymond Albaladejo, Oleksandr Zastupailo, César Hidalgo. 2018. „Moviegalaxies – Social Networks in Movies.“ Harvard Dataverse, V3. <https://doi.org/10.7910/DVN/T4HBA3>.

Kask, Arnold. 1984. *Eesti murded ja kirjakeel*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 16. Tallinn: Valgus.

Kippar, Pille. 1987. *Loomad, linnud, putukad. Eesti loomamuinasjutte*. Tallinn: Varrak.

———. 1989. „Eesti loomamuinasjuttude tegelastest.“ – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed*. Uurimusi XII. Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks, 148–157. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum; Tallinn: Eesti Raamat.

Krapoth, Hermann. 2004. „Romand de Renart.“ – *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 11, 795–803. Berlin; New York: Walter de Gruyter.

[Kreutzwald, Friedrich Reinhold. 1850.] *Reinowadder Rebbane. Üks ennemuistene jut. 10 kena pildikujudega*. Tartus: Trükkitud ja müa H. Laakmanni jures.

———. 1953a. *Jutud. Teosed*, [2. köide]. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

———. 1953b. *Reinuvader Rebane*. [Noortele kohandatud väljaanne.] Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

———. 1956. *Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele: 1847–1866*. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

———. [1848–1849] 2003. *Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on. Tullosaks ja õppetlikkuks aeawiteks Ma-rahvale. Faksiimiletrükk on pühendatud Fr. R. Kreutzwaldi 200. sünniaastapäevale*. Tallinn: [Eesti Rahvusraamatukogu].

KRR = *Reinuvader Rebane. Üks ennemuistne jutt*. Friedrich Reinhold Kreutzwald. – Kreutzwald 1953a, 86–174.

R I S T O J Ä R V

- Krull, Hasso. 2012. Trikster ja mütoloogiline turist. Pärimuse ümberpööramine Kreutzwaldi „Kalevipojas“. – *Keel ja Kirjandus* 55 (3): 161–174.
- Kõivupuu, Marju. 2017. *Loomad eestlaste elus ja folklooris*. Tallinn: Tänapäev.
- Laane, Mati. 2013. *Andekuse geen baltisaksa ja eesti suguvõsades*. Tallinn: Varrak.
- Laugaste, Eduard. 1970. *Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos*. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 259. Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 95–146.
- Laugaste, G[erda]. 1959. *Alexander Heinrich Neusi osa eesti rahvaluuleteaduse ajaloos*. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 77. Keelteteaduslikke töid. Tartu, 68–95.
- Mets, Mari ja Kristiina Praakli. 2007. Suhtlusvõrgustikud võrukeste keelelise käitumise tõlgendajaina. – *Keel ja Kirjandus* 50 (10): 799–817.
- Misch, Ben. 2015. „Game of Nodes: A Social Network Analysis of Game of Thrones.“ <https://gameofnodes.wordpress.com/2015/05/06/game-of-nodes-a-social-network-analysis-of-game-of-thrones/>.
- Moretti, Franco. 2011. „Network Theory, Plot Analysis.“ – *Literary Lab. Pamphlet 2*. <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet2.pdf>.
- Nirk, Endel. 1953. „Järelsõna.“ – Kreutzwald 1953, 92–96.
- Palm, Jaanika. 2018. „Ernst Peterson Särgava.“ – *Eesti lastekirjanduse kuldvara*, 28–29. [Tallinn]: Eesti Lastekirjanduse Keskus.
- Peterson, E[rnst]. 1911 [kaanel 1912]. *Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest*. Laste jutud, nr 2. Ernst Petersoni jutustatud. Kunstniku R. R. Hirsch'i joonistused. Tallinn: Tallinnamaa kooliõpetajate vastastikku-abiandmise Seltsi kulul.
- . 1920a. *Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest*. Laste jutud, nr 2. Kolmas trükk. Ernst Petersoni jutustatud. Kunstniku R. R. Hirsch'i joonistused. Tallinn: Kirjastusühisus „Kooli“ kirjastus.
- . 1920b. *Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest*. (Autori käsikirjalised märkused väljaandel.) Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKLA, f 276, m 1:1. <http://kivike.kirmus.ee/meta/EKLA-11346-65166-06153>.
- PSE = Ernst Peterson-Särgava. 2019. *Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest*. Redigeerinud ja saatesõna kirjutanud Risto Järv, pildid joonistanud ja kujundanud Katrin Ehrlich. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- EKM ERA, RKM = Riikliku Kirjandusmuuseumi käsikirjakogu Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis.
- Sarv, Mari. 1999. „Alliteratiivse häo hajumisest regilaulus.“ – *Lohetapja*. Pro folkloristica 6, toimetanud Mall Hiimäe, Janika Oras, Kadri Tamm, 143–155. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Sarv, Mari. 2019. Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – *Keel ja Kirjandus* 62 (8–9): 673–681.
- Sööt, B[ernard]. 1968. „Vestlustest Ernst Särgavaga.“ – *Keel ja Kirjandus* 9 (4): 241–242.
- Taev, Karl. 1953. „Selgitavaid märkusi.“ – Kreutzwald 1953a, 578–599.
- Valk, Ülo. 2003. „Autorsus ja tekstuaalsus: „Kalevipoeg“ kui eepiline maastik.“ – *Paar sammukest XX*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat, koostanud Kristin Kuutma, toimetanud Tiina Saluvere, 77–91. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Vinkel, Aarne 1969. „Ernst Peterson-Särgava.“ – *Eesti kirjanduse ajalugu*, 3. köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani, toimetanud Heino Puhvel, 255–284. Tallinn: Eesti Raamat.

Uiboaed, Kristel. 2018. „Tõe ja Õiguse suhete võrgustik: eeltöötlus.“ – *Tekstikaeve* (blogi). 26. oktoober. <http://www.tekstikaeve.ee/blog/2018-03-26-tode-ja-oigus-suhete-vorgustik/>.

Risto Järv – PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja, Tartu Ülikooli dotsent. Tema peamiseks uurimisvaldkondadeks on mitmesugused rahvajutužanri, eriti muinasjuttude aspektid ning folkloristika historiograafia. Ta juhib Eesti Kirjandusmuuseumi ja Tartu Ülikooli muinasjuttude töörühma, kes on koostanud üle 20 rahvajutuväljaande. Samuti redigeerinud ja toimetanud Peterson-Särgava raamatu „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest“ uusväljaande (2019), milles on taastatud enesetsensuuri tõttu nõukogude ajal väljajäänud osa.

E-post: risto[at]folklore.ee

S U M M A R Y

Character Networks in Two Books about Reynard the Fox

Risto Järv

Keywords: network analysis, Kreutzwald, Peterson-Särgava, *Roman de Renart*, European Folktale, personal name

Friedrich Reinhold Kreutzwald's *Reynard the Fox*, a 12-chapter work of fiction loosely based on Johann Wolfgang von Goethe's epic poem *Reineke Fuchs* and Aleksander Friedrich Franz Hoffmann's popular book *Geschichte von Reineke dem Fuchs*, first introduced the genre of the animal epic into the Estonian language. Ernst Peterson-Särgava's collection of stories for children *Old Tales about Reynard the Fox* (1911) had a somewhat similar structure; most of its tales are connected with the fox and have been brought together by the author to form a 20-chapter book of tales for children. The former book on the fox more strongly resembles a animal epic, the latter rather appears to be a less rigorously connected collection of animal tales. Both works, however, have elements in common with the animal tales of Estonian folklore. Both introduce the tales of the animal epic with a tricksterly protagonist to the Estonian readership, yet the focus of the works is slightly different. Similarly to the animal epic, Kreutzwald's book gives a survey of Reynard the Fox's misdeeds as he is summoned to the court presided by the Lion, but after giving a skilful talk in his own defence the fox is judged to be not guilty and is promoted to become the ruler of the whole state in the end. Peterson-Särgava starts the description of the events from a girl named (little) Pille who lives at a farm close to the forest; thereafter different confrontations between the woodland creatures and their shenanigans concerning the old man and woman are described, while the book ends with the fox's death.

Both works have had to undergo censorship in their various editions. Several paragraphs were cut from the 1850 edition of Kreutzwald's *Reineke the Fox* at the behest of the censor, and even more were omitted from the second edition. The cut text was mostly restored in the third edition (1869). In the first Soviet-time edition of Peterson-Särgava's text, that appeared in 1947, the author made not only stylistic changes but also those prompted by self-censorship. The character networks of the books, however, have remained almost uninfluenced by censorship and the authors' self-censorship; the only character omitted was God to whom the old man started to climb in Peterson-Särgava's work.

Network analysis is used to study the characters of the two books. The communication of the characters is annotated as concerns communication at least one character is conscious of within the limits of an episode, as is the (positive or negative) modality of the communication. Visual representation of the interaction of character networks is an efficient way of obtaining an overview both of a work's characters as well as the relationships between them. Narratives such as literary stories about animals and animal tales serve as a good basis for analysing character pairs as in animal tales characters usually appear in twos with much dialogue between them. The network has been visualised using Gephi software. The number of animals represented as characters in Kreutzwald's *Reynard the Fox* and Peterson-Särgava's *Old Tales about Reynard the Fox*, as well as the network of the relationships between the animals covers most of the main characters of Estonian animal tales. The character lists of both books mostly contain the animals who appear in the list of the top dozen most popular animals in the animal tales of Estonian folklore.

Reynard the Fox, the protagonist of both books, appears as the central character judging by the number of links connected to him. In Kreutzwald's book also the lion, as well as the more important side

characters the bear, the cat and the wolf appear in important positions in the network of characters connected with the fox; in Peterson-Särgava's book the positions are held by the wolf, the bear, the old man and his daughter little Pille. The general outlook of the network is also influenced by the fact that several characters only appear once or twice in the book and have no independent roles from the perspective of the plot; Kreutzwald in particular has used (based on Goethe) a lengthy list of animals who do not participate in other activities to make it obvious to the reader that there were indeed many animals who suffered from the fox's actions. Both books mention a character other than the fox first and a part of the plot centres around them – in Kreutzwald it is the lion and in Peterson-Särgava it is little Pille who seemingly emerges as the protagonist in the opening chapter.

An analysis of the modality of the characters' relations in both works reveals the domination of the unfriendly network over the friendly network. In Kreutzwald's book about the fox positive and negative associations appear to an almost equal measure, while in Peterson-Särgava's work most of the links between characters are negative.

Although the communication acts appearing in the two fox-centred books discussed rather tend to be hostile, the books still retain a certain charm and delightfulness that has kept them among the people's reading material throughout the years. It is tricksterly cleverness, after all, that on occasion turns out to be the best means to cope with the obvious ills in life.

Risto Järv – PhD, Head of the Estonian Folklore Archives of the Estonian Literary Museum, associate professor of the University of Tartu. His main fields of scholarly interest are various aspects of the genre of the folk tale, particularly fairy tales and the historiography of folkloristics. He is the head of the joint folk tale work group of the Estonian Literary Museum and the University of Tartu and has compiled and edited over twenty volumes of folk tales either alone or in collaboration with colleagues from the team. He is also the editor of a new edition of Peterson-Särgava's collection *Old Tales about Reynard the Fox* (2019) in which the part omitted in the Soviet period due to the author's self-censorship has been restored.

E-post: risto.jarv[at]folklore.ee